

Вступ

Я вважаю, що ми живемо в революційний час. Як наслідок, майже все можливо й скрізь панує помилковість.

Я пережив багато революційних часів. Вони відіграють важливу роль у моїй концептуальній моделі, у якій я розрізняю далекі від рівноваги й наближені до неї ситуації. Вони також відігравали важливу роль у моєму житті й у житті мого фонду.

Уперше революційні часи я спізнав, коли 1944 року нацистська Німеччина окупувала Угорщину. Тоді мені не було й чотирнадцяти років. Якоюсь мірою це почалося раніше, коли після школи разом із батьком я ходив у басейн і тато забавляв мене оповідками про свої пригоди в Сибіру під час Російської революції 1917 року. Якщо додам батькові спогади до свого досвіду, то зможу стверджувати, що моя пам'ять охоплює понад століття.

1944 рік зламний у моєму житті. Один випадок особливо засів у пам'яті. Прибувши в Будапешт, Адольф Айхман спричинився до роботи Єврейської ради, і мене як школяра вирядили туди посланцем (єврейським дітям забороняли відвідувати школу). Першим моїм завданням було рознести копійовані на мімеографі оповістки, як згодом виявилось, юристам, чиї імена починалися з «А» та «В», щоб ті правники прибули в місцеву

рабинську семінарію, маючи при собі змінний одяг та харчі на добу. Перш ніж вручити ці оповістки, я пішов додому, прагнучи показати їх батькові, теж юристу. Він звелів роздати повідомлення, але попередити одержувачів, що, коли вони з'являться в семінарію, їх депортують. Один із тих правників сказав мені, що завжди був законслухняним громадянином, тож німці не зможуть завдати йому жодної шкоди. Коли я розповів про це батькові, тато пояснив, що в аномальний час нормальні правила не діють, а люди підкоряються їм на свій страх і ризик. Це стало нашою мантрою, завдяки якій усі ми вижили. Батько також допомагав багатьом іншим людям. Саме через це 1944 рік став для мене позитивним досвідом.

Для моїх Фундацій «Відкрите суспільство» революційні часи були завжди важливі. Насамперед я згадав би крах радянської системи в 1980-х, коли фонд уперше відіграв вирішальну роль, і наше значення в сучасній Європі, де ми намагаємося не допустити, щоб Європейський Союз повторив долю СРСР.

Попри інтелектуальну та емоційну підготовку, ми не позбавлені помилок, які панують у революційні часи. Ми здатні реагувати на події, але не можемо їх передбачити. Це означає, що ми не матимемо надійної стратегії, якщо не наречемо нею гнучкість. Я називаю це тактикою й підтримую її. У такий спосіб ми здатні навчатися й готуватися до різних сценаріїв. Щоб знайти щось надійне, ми можемо покладатися лише на свої цінності та переконання. І саме так ми й робимо.

Ця книжка має назву «На захист відкритого суспільства», однак коли я заснував фундації 1979 року, ішлося не про захист відкритого суспільства, а про його активне просування. Упродовж наступних двадцяти п'яти років зникли репресивні режими, наприклад Радянський Союз, і виникли відкриті суспільства, як Європейський Союз. Тенденція стала негативна лише після світової фінансової кризи 2008 року. Надиру¹ досягли 2016 року після Брекзиту в Європі та обрання президента Трампа у США. Як активний учасник цих подій, я міг би багато про них розповісти. Тепер я бачу кілька перших ознак того, що хвиля знову повертається.

У цій книжці зібрані останні мої публікації. Вона поділена на шість розділів. У першому йдеться про безпрецедентні небезпеки, що сьогодні постають перед відкритими суспільствами. Як засновник Фундацій «Відкрите суспільство», вважаю їх своєю головною турботою. Цей розділ містить дві промови, виголошені на Всесвітньому економічному форумі в Давосі в січні 2018 та 2019 років. У першому виступі йдеться про небезпеку, яку становлять платформи соціальних медіа. У виступі 2019 року я попереджав світ про більшу загрозу — засоби контролю, що їх машинне навчання та штучний інтелект можуть покласти до рук репресивних режимів. Я зосередив увагу на режимі Сі Цзіньпіна в Китаї як найрозвинутішому

¹ Надир — найнижча точка небесної сфери, протилежна zenіту; у переносному значенні найнижчий рівень розвитку чогось.

в цих сферах. Маю за свій обов'язок подати обидві промови окремо, бо моє мислення зазнало кардинальних змін протягом року, що минув між цими виступами.

Я почав формулювати концептуальну модель під впливом свого наставника — австрійського філософа Карла Поппера, ще коли навчався в Лондонській школі економіки, і розвивав її впродовж усього життя. Моя філософія однаково вела мене, коли я заробляв гроші й коли витрачав їх, перетворюючи світ на кращий, але річ не в грошах; ідеться про складний зв'язок між мисленням і дійсністю. Я вирішив відкласти обґрунтування своєї філософії до останнього розділу, адже найкраще її пояснює моя стаття у *Journal of Economic Methodology* за 2014 рік. Вона адресована фаховій аудиторії, тому досить складна. Я боявся, що втрачу чимало читачів, якщо одразу «покараю» їх цією статтею. Сподіваюся, що хтось напише доступніше пояснення для широкого загалу, бо я надто старий і надто зайнятий для такої роботи. Проте я намагався зробити згадану статтю доступнішою, переглянувши та скоротивши її для пропонованої книжки.

Другий розділ я присвятив тому, що називаю *своєю політичною філантропією*. Перший есеї на цю тему я написав 2012 року, поставивши в ньому запитання: як міг хтось, кого вважають егоїстичним і егоцентричним, створити безкорисливий фонд, що має на меті поліпшити світ? І як він може йти до цієї мети, якщо результати не задовольняють його? Я відповів на запитання дуже чесно. Я оновив той есеї для цієї книжки, не тільки щоб показати мої теперішні погляди, але й тому, що і зовнішня

ситуація, і структура та діяльність моїх фондаций сьогодні сильно різняться від того, які вони були 2012 року. Деякі мої погляди теж змінилися, коли змінилися обставини.

Зовнішня ситуація помітно погіршилася. Як я пояснюю в першому розділі, упродовж останніх років постала безпрецедентна небезпека. Стрімкий розвиток штучного інтелекту та машинного навчання створив інструменти соціального контролю, які надають репресивним режимам властиву їм перевагу над відкритими суспільствами. Для диктатур це корисні інструменти, але для відкритих суспільств вони становлять смертельну небезпеку. Наше головне завдання сьогодні — знайти способи як протидіяти цій неминучій загрозі.

У 2012 році мої фундації ще розширювалися, хоч зовнішня ситуація погіршувалася. Я досі був активний на фінансових ринках, тож фонд заробляв багато грошей. Це поставило нас у незвичне становище, ніби ми не зазнаємо закону гравітації. Ті часи скінчилися. Я вийшов із ринків, а фінансовий тиск досить ускладнив заробляння грошей для всіх менеджерів фонду. Водночас попит на нашу підтримку помітно зріс, тож пропозиція не могла його наздогнати. Як наслідок, закон тяжіння наздоганяє нас із винятковою силою.

Розглядаючи різні проблеми, які постали перед моїми фундаціями, мушу згадати ще одну, з якою мені та моїм фондам потрібно боротися, — старіння. Це безперервний процес, який був відчутний 2012 року і який я докладно описав у згаданому есеї. Однак відтоді минуло сім років. Перший президент фондаций Ар'є Найєр відійшов від

справ 2012 року, тож їхня ґрунтовна реорганізація спіткала нове керівництво на чолі з Патріком Гаспардом, колишнім послом США в Південній Африці. Тепер вони мають чудові успіхи.

Хоч мені дев'яносто років, я не хочу йти на спочинок, бо відчуваю, що маю зробити ще якийсь внесок і, як засновник, можу бути швидшим та підприємливішим, ніж те правління, яке змінить мене. Однак у мене менше енергії та витривалості, ніж раніше. Я делегував багато обов'язків синові Алексу, який також становить частину нового керівництва.

Найпозитивніша зміна, що сталася в моїх фундаціях, — це дедалі більша важливість Центральноєвропейського університету (ЦЄУ). Я заснував його 1991 року, але майже не згадував університет в есеї 2012 року. Відтоді він став головним захисником академічної свободи й належить до ста найкращих університетів із соціальних наук у світі. У нас амбітні плани щодо його майбутнього. Я вважаю це таким важливим, що присвятив університетові цілий розділ (розділ 3).

Коли я активно займався фінансовими ринками, то багато писав на цю тему. На протипагу панівній теорії рівноваги, що ґрунтується на теорії раціональних очікувань, я вважаю фінансові ринки з природи нестабільними. Моя перша книжка «Алхімія фінансів» була опублікована 1987 року. Відтоді вона стала обов'язковою лектурою в бізнес-школах, але її наполегливо ігнорували викладачі економіки до краху 2008 року. Вони відкидали мою книжку як зарозумілість успішного очільника гедж-фонду,

який вважає себе філософом. Цей присуд був такий одно-стайний, що я не міг його ігнорувати й почав вважати себе невдахою у філософії. У 1995 році я навіть прочитав лекцію «Філософ-невдаха знову пробує свої сили».

Усе змінилося після краху 2008 року. Економісти не могли ігнорувати свою нездатність передбачити його. Мені приємно було чути тодішнього очільника Банку Англії Мервіна Кінга, який публічно визнав, що моя теорія фінансових ринків заслуговує на увагу. Зміна ставлення серед університетських викладачів економіки була ще приємніша. Вони загалом визнали, що панівна парадигма зазнала невдачі, і були готові переосмислити основні хибні припущення. Це призвело до того, що я став спонсором Інституту нового економічного мислення (*Institute for New Economic Thinking*, INET), чия місія полягає в порушенні монополії, яку мають гіпотеза ефективного ринку й теорія раціональних очікувань в академічних та офіційних колах. Я скликав групу видатних економістів, зокрема й кількох нобелівських лауреатів, і вони захоплено відповіли на мою пропозицію. Було створене правління під головуванням Анатолія Калецького. Мій друг і колишній колега Роб Джонсон став президентом INET і натхненно очолює його. INET процвітає, але тільки тому, що я не належу до його правління. Я бачу можливий конфлікт між тим, щоб бути засновником та фінансовим покровителем INET і водночас підтримувати теорію ринкових дислокацій.

Я написав багато статей після краху 2008 року. Я завзято критикував план міністра фінансів США Генка Полсона, який хотів урятувати банки, використавши державний

фонд під назвою «Програма допомоги з проблемними активами» (*Troubled Asset Relief Program, TARP*), щоб вилучити токсичні активи з їхніх балансових звітів. Я стверджував, що набагато ефективніше влити 700 мільярдів доларів, виділених під програму TARP, у баланс банків як інвестиції в акціонерний капітал. Цього було б достатньо, щоб подолати фінансову кризу. Я тісно співпрацював з лідерами Демократичної партії в Конгресі, щоб внести зміни до закону про TARP і дозволити використати ті гроші на рекапіталізацію банків, придбавши пакети акцій. Це зробив уряд Великої Британії: він націоналізував збанкрутілі банки й повернув більшу частину вкладених коштів. Однак мій друг Леррі Саммерс, який прийшов на зміну Генкові Полсону, рішуче відкинув таку пропозицію, адже, за його словами, націоналізація банків рівнозначна соціалізму, а це ніколи не буде прийнятне в Америці. Я мав чимало інших ідей, які сподівався втілити, коли Барак Обама став президентом, включно з фундаментальною реформою іпотечної системи, але жодну з них ніхто не підхопив. Деякі матеріали, написані на цю тему, один зовсім недавно — 2018 року, становлять четвертий розділ моєї книжки.

Крах 2008 року безпосередньо призвів до кризи Єврозони 2011 року. Зацікавившись недоліками євро, я був змушений дослідити структурні хиби Європейського Союзу. Цей інтерес зростав, коли дедалі більше недоліків ставали очевидні. Мої останні статті на зазначену тему становлять п'ятий розділ.

Як я вже згадував, шостий розділ присвячений оновленій і скороченій статті із *Journal of Economic Methodology*.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Безпрецедентні небезпеки, які постають перед відкритими суспільствами.....	17
<i>Частина 1.</i> Зауваги, виголошені на Всесвітньому економічному форумі	19
Ця мить в історії	19
На кону виживання нашої цивілізації	20
Небезпека, яку становлять гіганти соціальних мереж.....	23
Підйом націоналізму	28
<i>Частина 2.</i> Зауваги, виголошені на Всесвітньому економічному форумі	34
Китай Сі Цзіньпіна, який загрожує відкритим суспільствам.....	34
Що сталося за останній рік	40
Розділ 2. Моя політична філантропія	49
Початок	60
Міцніше підґрунтя	73
Виклики.....	79
Нові можливості.....	84
Глобальна мережа.....	92
Майбутнє.....	97

Розділ 3. Центральноєвропейський університет (ЦЄУ) та його майбутнє	103
Розділ 4. Глобальна фінансова криза та її наслідки	121
Катастрофа 2008 року	123
Полсонові не можна давати свободи дій	134
Був кращий вихід	137
Розділ 5. Трагедія Європейського Союзу	143
«Прокинься, Європо»	145
Що пішло не так і як це виправити	151
Криза біженців	160
«Європо, будь ласка, прокинься»	164
Мовчазна європейська більшість висловлює думку	169
Постскрипtum	172
Розділ 6. Моя концептуальна модель	175
<i>Підрозділ 1.</i> Вступ	177
<i>Підрозділ 2.</i> Помилковість, рефлексивність та принцип людської невпевненості	179
<i>Підрозділ 3.</i> Філософія соціальної науки	186
<i>Підрозділ 4.</i> Фінансові ринки	200
Висновки	215
Література	218